

Útikalandok Verne Gyulával

Jegyzetek egy rendkívüli utazásról

Schubert András

Voyages extraordinaires, Rendkívüli utazások. Ez volt a címe annak a könyvsorozatnak, amelynek megírásával a mindaddig mérsékelten sikeres, ámde ígéretes író, Jules Vernét bízta meg Pierre-Jules Hetzel könyvkiadó és szerkesztő. Verne meghálálta a bizalmat, és 1863-tól kezdve több mint négy évtizeden keresztül folyamatosan szállította kiadójának a történeteket. Először mindig Hetzel kéthetenként megjelenő *Le Magasin d'éducation et de récréation* (A nevelés és szórakoztatás magazinja) című folyóiratában lehetett olvasni őket, folytatásokban. Ezután fűzött könyvként, majd – többnyire a karácsonyi vásárra időzítve – díszes kötésű, illusztrált kötetként jelentek meg. Verne halála után, a hagyatékában maradt kéziratokból, fia, Michel Verne még számos kötetet gazdagította a sorozatot.

Az elmúlt év folyamán egy váratlan és rendkívüli utazásban volt részem Verne társaságában. A Verne könyvek jelenlegi gazdája, a párizsi Hachette kiadó, egy olasz vállalatán keresztül újra kiadja Verne 52 könyvét 72 kötetben, magyarul (julesverne.hachette.hu). A kiadó úgy határozott, hogy a könyvek jogvédelem alá már nem eső, többnyire már száz évnél is régebbi fordításait használja fel az új kiadáshoz. Mivel azonban ezek a szövegek a mai olvasó számára szinte élvezhetetlenek, néhol egyenesen érthetetlenek, az eredeti fordítások alapos átdolgozására volt szükség. Ebben a munkában vettem részt, és ennek eredményeképpen tölthettem egy szellemi kalandokkal teli évet Verne hőseinek társaságában.

Amit ebben az írásban talál az olvasó, azok afféle útijegyzetek. Semmiképpen sem tudományos alaposságú tárgyalása a sorra vett témáknak, inkább egy szó szerinti értelemben vett *dilettáns*, vagyis „gyönyörködő ember”, rácsodálkozó megjegyzései.

Miért van Verne Gyulának és hőseinek magyar neve?

Jules Verne (1828–1905) nevét gyerekként Verne Gyulának ismertük meg, és bevallom, hogy mindmáig modorosságnak érzem, ha valaki magyar beszédben a francia nevet és kiejtést használja. Kimondva így ragozom: Vernében, Vernével, és nem Verne-ben, Verne-nel.

A külföldi szerzők nevének magyarra fordítása bevett szokás volt a XIX. században, sőt a XX. század elején is. Verne Gyula mellett May Károlyt, Winnetou szülőatyját is „nagy magyar mesemondóként” tiszteltük, de például James Fenimore Cooper, a nem kevésbé népszerű *Bőrharisnya* és *Az utolsó mohikán* szerzője sohasem kapta meg ezt a tisztességet. A magyarítás divatja nemcsak a gyermek- és ifjúsági könyvek szerzőit érintette, gondoljunk csak Marx Károly és Engels Frigyes példájára.

Általános szokás volt a fordításokban a szereplők keresztnévének lefordítása is, és ezzel együtt a családnev és a keresztnév magyar szokás szerinti sorrendjének használata. Az Utazás a Holdra francia kalandorát Ardan Mihályként, a *Grant kapitány gyermekei* angol nemesurát Glenarvan Edvárd lordként ismerjük meg. Vannak kivételek is: a „tizenöt éves kapitány” Dick Sandként szerepel már a legelső magyar fordításokban is.

Külön figyelmet érdemelnek a Verne regények magyar szereplőinek nevei. Négy könyvnek van egyértelmű magyar vonatkozása, ezek közül három került a készülő sorozatba: a *Sándor Mátyás*, a *Kárpáti várkastély* és a *Dunai hajós*. (A negyedik a posztumusz *Storitz Vilmos titka*.)

A *Sándor Mátyás* főhőse a francia eredetiben Mathias Sandorf néven szerepel. Ugyanígy találjuk a legtöbb nem magyar nyelvű fordításban is, legfeljebb a keresztnevet igazították át. A csehben Matyáš, a horvátban Matijaš, az olaszban Mattia, a lengyelben Mateusz lett. A vezetékneve mindenütt Sandorf. Egyetlen lengyel kiadás (Władysław Bochenek 2000-ben Krakkóban megjelent fordítása) használta a *Matyas Sandor* címet.

A rejtélyes „f” betű eredete kétséges. Én arra gondolok, hogy Verne a Sándorfi nevet ismerhette valahonnan, és a német nevekben gyakori „dorf” végződés hatására az torzult a tollán Sandorffá. A Sándor családnév használatát az is indokolja, hogy a főhős a regény szerint gróf, és Sandorf vagy Sándorfi néven grófi család nem létezett, Sándor néven viszont igen.

Sándor Mátyás harcostársai Vernétől az Étienne Bathory és Ladislas Zathmar nevet kapták. Ők Báthory István és Szathmári László néven szerepelnek a „visszamagyarított” változatban. Báthory eredeti nevéből láthatjuk, hogy a francia divattól sem volt idegen a nyilvánvalóan nem francia nevek „elfranciásítása”.

Érdekes a könyv két fő negatív szereplőjének a neve. Őket a magyar fordítások hagyományai Sárkány és Torontál Simon néven szerepeltetik. A történet szerint nekik semmiféle magyar kapcsolatuk nincs. Sarcany észak-afrikai, Silas Toronthal pedig „Dalmáciába szakadt” bizonytalan eredetű.

A *Kárpáti várkastély* főhőse is gróf. Az eredetiben Franz de Télek a neve, és román nemzetiségűnek mutatja be a szerző. Mivel ezen a néven sem román, sem magyar grófi család nem létezik, nyilvánvaló, hogy Teleki Ferenc grófban a történelmi erdélyi Teleki család egy sarját tisztelhetjük.

A *Dunai hajós* főhőse Szergej (Serge) Ladko, bolgár szabadságharcos. Terveinek megvalósításához egy időre magyar horgásznak adja ki magát. Magyar álneve Verne szerint: Ilia Brusch. A történet ugyan nem tisztázza, hogy Ladko tényleg olyan jól tudott-e magyarul, hogy a lebukás veszélye nélkül keresztülhajózhasson Magyarországon, de a valóban létező közép-kelet-európai elemekből összetákolt név nem igazán erre utal. Zoltán Vilmos XIX. század végi fordítása csak a vezeték- és keresztnev felcserélésére (Brusch Ilia) szorítkozott. A főhős Bartócz Ilona fordításában kapta a Borus Demeter nevet, amelyet a regényből készített film is népszerűsített. Ez a fordítás, és így a benne szereplő név jogvédett. A Zoltán-féle fordítás átdolgozása során Ladko Bús Dénes néven teszi meg kalandos útját. Reméljük, ez nem akadályozza sikerében.

„Róla szóló irodalom”

Ifjúkoromban sok időt töltöttem különféle könyvtárakban. (Akkor még szigorúan csak olvasóként.) A katalógusokban böngészve a keresett szerző téma szerint rendezett műveinek a felsorolása után következett egy köteg karton: „Róla szóló irodalom” címke alatt. Sok érdekes bio- és bibliográfiát, elemzést és más csemegét találhatott az ember ezek között a katalóguscédulák között is.

A Library of Congress katalógusában (catalog.loc.gov) több mint 300 olyan tétel található, amelynek címében szerepel Jules Verne neve. A legrégebbi közülük Jules Claretie 1883-ban a *Célébrités contemporaines (Kortárs hírességek)* sorozatban *Jules Verne* címmel megjelent könyve, a legújabb pedig José Gregorio Parada Ramírez 2021-es keltezésű munkája: *Grand secret maçonnique de Jules Verne: la symbolique maçonnique et les sociétés*

secrètes dans son œuvre, amely a szabadkőműves szimbólumok és a titkos társaságok előfordulását elemzi Verne műveiben.

A Dimensions publikációs adatbázis (www.dimensions.ai) közel 800 olyan tételt tartalmaz, amelyik a címében vagy az összefoglalásában Jules Verne nevét tartalmazza. A *Nature* először 1878-ban közölt lelkes méltatást Verne több könyvéről, és ajánlotta angol fordításukat a tudományok iránt érdeklődő ifjú olvasóközönség számára. A későbbiekben is jelentek meg a *Nature*-ben könyvismertetések Verne műveiről, sőt, a neve többször előfordul más szerzők tudományos-fantasztikus regényeinek recenzióiban – többnyire „bezzeg” példaként.

Jules Verne neve a legjelesebb orvosi folyóirat, a *Lancet* 1886. március 20-i számába is belekerült. A hírnévnek erről a formájáról Verne alighanem szívesen lemondott volna. Előtte történt, hogy paranoid unokaöccse egy szóváltást követően az író lábába lőtt. Az első műtéttel nem sikerült eltávolítani a golyót. Ez az újsághír készítette a *Lancet* szerzőjét, hogy megpróbálja eloszlatni bizonyos tévhiteket a lőtt sebek ellátásával kapcsolatban, és egyszersmind reményét fejezze ki a második műtét sikerében. (Sajnos, az sem sikerült igazán jól, Verne élete végéig szenvedte ennek a szerencsétlen incidensnek a következményeit.)

A XX. század folyamán Verne művei egyre többször szerepeltek hivatkozási alapként tudományos munkákban. A *Nature* 1923. augusztus 18-i számában Sir Leonard Bairstow, a Londoni Egyetem aeronautika professzora „A helikopter: Megéri az árát?” című cikkében Verne *Hódító Roburját* tekinti „felelősnek” a helikopter ötletéért, és körültekintően elemzi az akkor még igen kezdetleges előkísérleteknél tartó jármű megvalósításának lehetséges előnyeit és hátrányait. (Asboth Oszkár csak 1928-ban tette első próbarepülését helikopterével, amennyiben egyáltalában hitelesnek fogadjuk el az erről szóló beszámolókat.)

A jelenlegi legfrissebb példa 2021. novemberéből Graeme H. Smith cikke¹, amelyben a szerző az *Utazás a Hold körül* egyik mondatában véli felfedezni a Fermi-paradoxon első megfogalmazását.

Van továbbá két olyan periodikum, amelyek hiányoznak a Dimensionsban nyilvántartott irodalomból, pedig kizárólagos témájuk Jules Verne és munkássága. A német nyelvű *Nautilus* (ISSN 2365-1091) a Bremerhavenban működő Jules-Verne-Club magazinja. 2001-es alapítása óta 325 cikk jelent meg benne. A 2008. óta megjelenő *Verniana* (ISSN 1565-8872) többnyelvű (főként angol és francia) folyóirat, a Verne-kutatások szak fóruma. Eddig megjelent 12 kötetében körülbelül 100 cikket közölt.

A Verne regényei iránti magyarországi érdeklődés szinte az eredeti művek megjelenésétől kezdve élénk volt. A XIX. század vége és a századforduló szellemi életének kiválóságai fordították magyarrá a műveket (róluk majd később részletesebben lesz szó). Annak azonban nem sikerült a nyomára bukkannom, hogy bármelyikük is rövidebb-hosszabb tanulmányt írt volna a szerzőről, vagy akármelyik művéről.

Hankiss János irodalomtörténész (1893–1959) 1924-ben közölt háromrészes cikket a *Budapesti Szemlében* „A tudomány a szépirodalomban: Jules Verne” címmel. A munka később könyv formájában is megjelent. Az átfogó életrajz és műelemzés számos kérdése és válasza máig érvényes:

„Jules Verne sem volt mindig gyermekolvasmány. Azok közé a ritka írók közé tartozik, akik minden rendű, rangú és korú embert egyszerre tudnak magukkal ragadni. Az első regények megjelenésekor sokkal több volt a

---

¹ Smith GH (2021) Jules Verne's Formulation of the Fermi Question, *Research Notes of the AAS*, 5(10) iopscience.iop.org/article/10.3847/2515-5172/ac3428

felőtt olvasója; később az ifjúság percentje emelkedett a nagyokénak rovására. Itt is a felnőttek irodalma süllyedt volna le a gyermekek szintjére? És viszonylag nagyon hamar: pár évtized alatt...

Erre a kérdésre nem tudunk, de nem is akarunk sommásan válaszolni. Inkább más kérdőjeleket sorakoztatunk az előbbihez. Hogyan 'szállt le' Verne, a modern tudomány és technika regényírója, éppen abban a korban, amely a tudománynak és a technikának középponti helyet jelölt ki? Talán azért, mert túlszárnyalta a valóság? Vagy sikerrel licitáltak rá tanítványai, a modern regényírók?"

Míg tanulmányával Hankiss az akkoriban még elég szegényesnek tartott nemzetközi Verne-kutatáshoz kívánt hozzájárulni, B. Kiszely Magda 1935-ben megjelent *Verne Gyula magyar nemzetképe* című munkája kifejezetten a magyar olvasóközönséget célozta meg.

A később megjelent magyar nyelvű Verne irodalomból feltétlenül említést érdemel a Kuczka Péter által szerkesztett *A rejtélyes Verne Gyula* című válogatás (Kozmosz, Budapest, 1978), Berencz János *Verne Kislexikonja* (Pallas Stúdió, Budapest, 1997) és Horváth Árpád *Verne, a technika álmodója* című kötete (Unikornis, Budapest, 2005).

A Verne Gyulával kapcsolatos, magyar nyelvű információk gazdag gyűjteménye a budapesti Verebély László Technikum informatikatanár-igazgatójának, Daróczy Józsefnek a blogja: verne.djp.hu.

Verne hősei: nevek, nemzetiségek

Verne regényei általában sokszereplősek. Az 1956-ban készült legendás hollywoodi *80 nap alatt a Föld körül* IMDB oldala csak a fő stáblistán 47 szereplőt sorol fel, a film névvel jegyzett szereplőinek száma ezer feletti. A főbb szereplők száma a legtöbb regényben 10–30 között mozog. A történetekből a szereplők nemzetisége nem mindig derül ki – többnyire inkább nem. A magyar szereplők esetében is láttuk, hogy ha kiderül is, az nem mindig helytálló, lásd Teleki gróf románnak minősítését a *Kárpáti várkastélyban*.

Szereplőinek jelentős része természetesen francia. Még a nagy nemzetközi szereplőgárdát felvonultató utazási regényekben is az utazó főhős többnyire francia származású.

A francia főhősök általában elég sajátos neveket viselnek. A Bombarnac, Servadac, Cascabel, Dardentor családneveknek alig találhatjuk más képviselőit az interneten, mint Verne hőseit. Az akár francia, akár más nemzetiségű nevek között Vernénél nagyon kevés a „beszélő név”, vagyis az olyan, amely a szereplő jellemére vagy valamilyen külső vagy belső tulajdonságára utalna. Ez a tény a fordításban kétségtelen könnyebbséget okoz. A francia nevek hangzása egyes tájegységekre utalhat, ezek hangulati jelentőségét a mai magyar olvasó számára aligha lehet visszaadni. Még amikor a szövegben explicit utalás van is a szereplő származási helyére (mint pl. Clovis Dardentor perpignani vagy Cascabelék normandiai születésére), a magyar átlagolvasó számára ezek nem sokat mondanak.

A „külföldi” (nem francia) nevek esetében – ahogyan Verne egy egyébként elismerő méltatója fogalmaz – „nem mindig választ szerencsés kézzel”:

A magyar példákra már hivatkoztam. A skandináv szereplők esetében is vannak furcsa választások. Az *Ole Kamp sorsjegye* norvég uzsorása Sandgoist. Ez a nem létező név a svéd Sandquist elferdítésének látszik, de ez utóbbi sem használatos Norvégiában.

Viszonylag kevés a német szereplő Verne regényeiben, és általában korántsem pozitív hősök. A francia-porosz háború előtti *Utazás a Föld középpontja felé* Lidenbrock professzora még csak kissé habókos tudós, és unokaöccsével, a történetmesélő Axellel együtt szerethető figura, azonban a későbbi német szereplőket ellenszenves, de legalábbis nevetséges színben tünteti fel. Neveiket többször a leggyakoribb német nevek közül választja. A *Bégum ötszázmilliója* főgonosza Schultze, a főhős Schwartz álnéven hatol be Schultze főhadiszállására. A másik, karikatúraszerűen komikus véglet a *Claudius Bombarnac* Weisschnitzerdörfer bárója, akinek olyan hosszú neve van, hogy „nem csoda, hogy mindenhol elkésik”.

A temérdek szereplő között szinte csoda, hogy alig vannak ismétlődő nevek. Egy kivétel például a Johausen, amely a *Város a levegőben* megtévelyodott professzorának és a *Véres dráma Livóniában* bankár testvérpárjának is a neve. Ez a németnek mondott név a valóságban nem igazán létezik (internetes előfordulásai alighanem elütésnek köszönhetőek), ezért a magyar változatban – az angol fordítás mintájára – a sokkal gyakoribb Johansenre cseréltük.

Verne szereplőinek legnagyobb része angolszász: angol, amerikai, ausztráliai, kanadai. Nevük között találunk példát a leggyakoribb nevekre – még a főhősök között is, mint például a *Rejtelmes szigetben* Cyrus Smith. Van olyan, amelyik egy nagyon gyakori név elferdítésének tűnik, mint a Senki fia színésznője, Ann Weston (és nem Watson!). Azután nagyon sok olyan név van, főként a számtalan tengerész és egyéb mellékszereplő között, amelyek feltűnően rövidek és a valóságban nem léteznek, de a kor francia olvasóközönsége alighanem „angolosnak” tartotta őket; mint például a *Hódító Roburban* a Weldon Intézet pénztárosa, Jem Cip. A magyar változatban itt is az angol mintát követtük, amikor a nevet Chipre „angolosítottuk”.

Verne tisztán orosz témájú könyve a Mihail Sztrogov (régebbi fordításokban Sztrogoff vagy Sztrogof Mihály), de több más könyve (például a *Véres dráma Livóniában*, a *Caesar Cascabel* vagy a *Claudius Bombarnac*) is kisebb vagy nagyobb részben orosz területen játszódik, számos orosz fő- és mellékszereplővel. Az „-ov”, „-ev” orosz névvégződések a francia eredetiben a hagyományos francia átírásban „-of(f)”, „-ef(f)” végződésé alakulnak. A magyar átdolgozásban semmi indokát nem láttuk sem a keresztnevek magyarosításának, sem az orosz nevek (a helységneveket is beleértve) érvényes átírási szabályaitól való eltérésnek. Így a *Véres dráma* főhősei, Wladimir Yanof és Dimitri Nicolef magyarul Vlagyimir Janov és Dimitrij Nyikoljev néven szerepelnek, és Michel Strogoffból is Mihail Sztrogov lesz.

A Verne regények orosz szereplőinek beállításán is erősen érződnek a francia külpolitika fordulatai. A krími háborúban, 1853 és 1856 között, Franciaország az Oszmán Birodalom szövetségese volt az Orosz Birodalom ellen. A franciákkal ekkor egy oldalon álló angolok és az oroszok közötti viszony alakulását ironikus formában jól szemlélteti a *Három orosz és három angol kalandjai*. A francia-porosz háború után a franciák egyre inkább szövetségesként tekintenek az oroszokra. Verne orosz szereplőiben is egyre több a pozitív vonás; a *Caesar Cascabel* Szergej Narkin grófja vagy éppen maga Mihail Sztrogov valódi romantikus hősök. Az orosz nép többnyire szeretetre méltó, bár természetesen nem mentes az emberi gyengeségektől. Ha szükséges, a bölcs és igazságos cár atyuska *deus ex machina*ként közbeavatkozik.

A napi politikai események mellett Vernének az egyes nemzetekről és képviselőikről alkotott képét erősen befolyásolják a kor sztereotípiái. Nehéz megmondani, hogy ezek Verne személyes nézetei is voltak-e, vagy csak az olvasóközönség igényeinek igyekezett megfelelni. Lehet tudni, hogy Hetzel, Verne kiadója és jó barátja, többször rávette az író, hogy változtasson ezt-azt a regény cselekményén vagy kicsengésén, mert ezzel elősegíteni vélte a magazin és a könyv népszerűségét. Feltehetően Vernétől nem állhatott messze egyfajta nemzetkarakterológiai szemlélet. A skandinávok nyíltak és becsületesek, a magyarok, a görögök, az írek és a

skótok szabadságszeretőik, a németek pedánsok és hidegek, az angolok rátartiak és végtelenül konzervatívak, az amerikaiak gyakorlatiasak és pénzimádók, az olaszok és a spanyolok megbízhatatlanok, a kínaiak ravaszak – nyilván ezért áll ferdén a szemük –, a zsidók mohók és így tovább. A franciák – nahát, ők meg franciák.

Az a tény, hogy egy-egy szereplőjével néha szinte szembemegy ezekkel a közhelyekkel, azt sejteti, hogy legalábbis megpróbálja valamelyest kiegyensúlyozni az olvasók feltételezett előítéleteit.

Nehéz fordítási feladatot adnak a történelmi nevek. Az európai és az amerikai történelem mellett Verne előszeretettel merít a kínai, indiai, sőt, az afrikai történelemből is. Ez utóbbiak esetében már a korabeli eredeti források is sok bizonytalanságot tartalmaztak; a magyar fordító ezt sokszor újabakkal tetézte, végül pedig sok esetben a mai magyar történetírói gyakorlat sem egyértelmű. Példaképpen említhetem a több regényben is emlegetett Muhammad Ali egyiptomi alkirályt, akinek francia neve Méhémet Ali, teljes angol nevén Muhammad Ali Pasha al-Mas'ud ibn Agha, németül Mehmed Ali Pascha; a magyar fordításban pedig többször egyszerűen Ali pasa néven fordul elő. Az eltéréseket részben természetesen az arab eredeti (محمد علي باشا) különböző átírásai okozzák. Az átírási problémák minden nem latin betűs nyelvnél (kínai, hindi, sőt – amint láttuk – az orosz) felmerülnek, a személynevekhez hasonlóan földrajzi nevek esetében is. Ez utóbbiakra később majd még visszatérünk.

Itt ejtenék szót arról, hogy a népek, nemzetek, országok mellett Verne és magyar fordítói számos alkalommal használják a „faj” (race) kifejezést is (pl. race jaune – „sárga faj”). Bár Verne számára ebben a kifejezésben nyilvánvalóan nem volt bántó szándék, és tökéletesen megfelelt kora elfogadott nézeteinek (lényegében az etnográfiaiban, antropológiában máig is használatos „nagyrasz” kifejezésnek felel meg), a nem kívánatos áthallások elkerülésére nem használtuk az átdolgozott szövegben. Hasonló meggondolásból a lehetőségekhez mérten kerülni igyekeztünk a néger, szerecsen és hasonló, napjainkban megbélyegzőnek számító jelzőket is.

Az a fránya német nyelv!

Verne német nyelvtudása nem tartozott az erősségei közé. Említettem, hogy a német nevek megválasztásában sem volt mindig szerencsés. A német nyelvismeret hiánya okozott más, kisebb galibát is. A *Különös végrendelet* című regényben szó esik egy Friedrich, német tudós által felfedezett különleges sugárzásról, amellyel meg lehet állapítani, hogy a segítségével előállított kép élő vagy halott lényről készült-e. A sugárzást Verne a „kritiskshalhen” néven említi, és így került a legtöbb fordításba is. A német fordító, látva a nyilvánvalóan értelmetlen elnevezést, óvatosan ultra-X-sugárzásnak hívta. Ilyen sem létezik, de legalább az értelmes név látszatát kelti. Bernhard Krauth, a *Nautilus* magazin szerzője 2009-ben járt utána a magyarozatnak. Eszerint E. Friedrich professzor 1896-ban, a bécsi tudományos akadémián tartott előadásában tett említést egy általa „Kritik-Strahlen” (kritikus sugarak) névre keresztelt sugárzásról, amely *post mortem* diagnózisok felállítására alkalmas. A hírről beszámolt a *Revue scientifique* francia tudományos magazin is, amelynek Verne rendszeres olvasója volt. Az őt érdeklő hírekről kéziratos jegyzeteket készített, amelyeket kartotékszerűen rendszerezett. Élete végére körülbelül húszezer ilyen jegyzete gyűlt össze, de ezeket halála előtt – az utókor nagy veszteségére és bánatára – megsemmisítette. Mivel látása fokozatosan romlott, saját kézírását is egyre nehezebben ismerte fel, így történhetett, hogy az általa nem jól ismert nyelven feljegyzett szót elvétette.

A magyar fordító még jobban belebonyolódott a történetbe. A kutató neve a francia eredetiben „professeur Friedrich d’Elbing (Prusse)” volt, ami a német fordításban – helyesen – „Professor Friedrich von Elbing

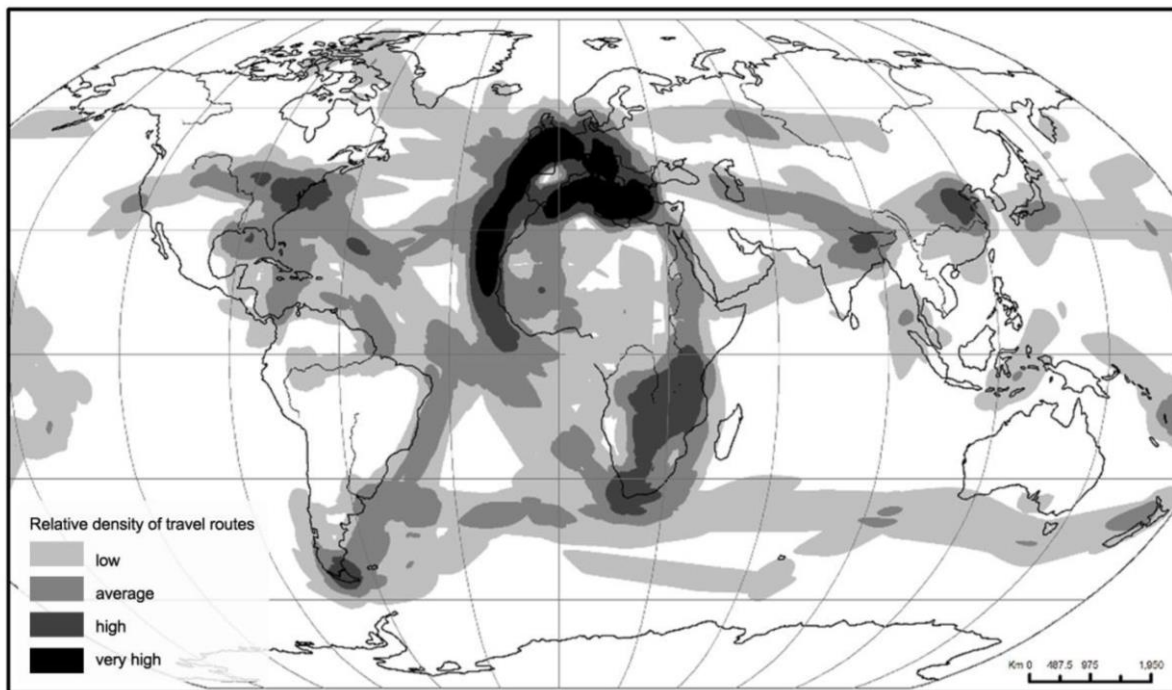
(Preußen)” lett, vagyis Friedrich professor Elbingből (Poroszország). Gaal Mózes a magyar fordításban a sugárzás nevét bölcsen kihagyja, a kutatót azonban „Elbing Frigyes porosz tudósként” említi, vagyis a d’Elbing vagy von Elbing helymegjelölést gondolja családnévnek, és a valóban keresztnévként is használatos Friedrichet fordítja a kor szokása szerint magyarra Frigyesnek.

Utóiratként jegyzem meg, hogy Friedrich professor előadása sohasem jelent meg tudományos cikként, így a tudományra semmiféle hatást nem gyakorolt. Nyilván az előző évben publikált Röntgen-sugárzás valamilyen hangzatos, de jelentéktelen alkalmazásáról lehetett szó.

Helyszínek, földrajzi nevek

A *Rendkívüli utazások* helyszíneinek kiválasztását gondos tervezés előzte meg. Hetzel elképzelése szerint a sorozat kötetei a Föld minden zugába elkalauzolják az olvasót, és Verne ennek az elképzelésnek megfelelően készítette el a történetek útitervét. Az író hagyatékának feldolgozói azt is megállapították, hogy Verne a földgömbjén körzővel és vonalzóval hálózta be a világot, és precíz számítások szerint mozgatta szereplőit szárazföldeken, folyókon tengereken, óceánokon keresztül.

Raimonda Skapaitė litván geográfus kutatónő, aki az izgalmasan hangzó irodalmi térképészet szakterületet választotta témájául, 2018-ban elkészítette a Verne regények összesített útvonaltérképét (1. ábra). Valóban viszonylag kis terület maradt fehérén.

1. ábra A *Rendkívüli utazások* összesített útvonaltérképe Skapaitė cikke² szerint

² Skapaitė R (2018) Mapping of travel routes in Jules Verne's novels. *Diskussionsbeiträge zur Kartosemiotik und zur Theorie der Kartographie*, 21:69–76.

A földgömbön kívül Vernének természetesen rendelkezésre álltak kora legrészletesebb térképei és a legjobb útleírások. Ezek alapján készítette el regényei néhol zavarba ejtően részletes tájleírásait és az útvonalak mentén elhelyezkedő helységek – kikötők, vasútállomások – végtelen felsorolásait.

A legjobb források gondos használata sem mindig biztosítéka, hogy Verne leírásai tökéletesen követhetőek legyenek a mai olvasó számára. A földrajzi nevek sokat változtak azóta: Christianiából Oslo lett, Tifliszből Tbiliszi, a Mount Everestből Csomolungma és így tovább. Természetesen anakronizmus lenne a korabeli leírásokban a mai neveket használni, ezeket lábjegyzetben lehet hozzáfűzni a szöveghez. Sok nem latin betűs írásmódú hely neve nem változott, de az átírási szabályok módosultak. Ezekben az esetekben igyekeztünk a ma érvényes hivatalos írásmódot követni. Nisnij-Nowgorod helyett Nyizsnyij-Novgorod, Kincszindzsunga helyett Kancsendzönga szerepel a felújított szövegben. Sok esetben egyáltalán nem volt könnyű a franciából magyarra átírt neveket azonosítani és megtalálni a mai megfelelőjüket. Biztosan maradt olyan is, ahol ez nem is sikerült.

Különösen nehéz ez annak tudatában, hogy a regényekben olykor kitalált helynevek is szerepelnek. Antekirtta szigetét (*Sándor Mátyás*) vagy Franceville-t (*A bégum ötszázmilliója*) hiába keressük a térképeken. Vannak talányos esetek is. Nekünk, magyaroknak külön érdekesség, hogy a *Storitz Vilmos titka* című, magyar témájú regény fő színhelye a nem létező Ragz település. A regény magyar fordítója, Dánielné Lengyel Anna, Zimonyba (szerbül Zemun, ma Belgrád része) helyezi a történetet; más források is átveszik ezt az azonosítást. Újabb Verne-kutatások szerint a leírások inkább Újvidékre (Novi Sad), illetve a hozzá közeli Óbecsére (Bečej) illenek, amelynek akkori neve: Rác-Becse esetleg kulcsot is ad a település vernei elnevezéséhez (Racz – Ragz). Ez a regény a jelenlegi sorozatban nem szerepel, ezért – szerencsére – nem kellett állást foglalni ebben a kérdésben. (Egyébként a fordító a főszereplő magyar család nevét is megváltoztatta Roderichről Radvánszkyra.)

Verne társszerzői

Általánosságban véve nem jellemző a regényírókra, hogy műveiket ne egyedül írják. Verne is többnyire ezt az utat követte. Mégis jónéhány esetben beszélhetünk műveinek társszerzőiről.

Verne első irodalmi próbálkozásai színdarabok voltak. Ismeretsége az idősebb és az ifjabb Dumas-val, ami az utóbbival életre szóló barátsággá alakult, nagy ösztönzés volt számára a színházi világ felé. Dumas színháza mutatta be a húszéves szerző első darabját, az *Eltört szalmaszálakat* (*Les pailles rompues*), amelyben az ifjabb Dumas, ha nem is szerzőtársként, de mindenképpen alkotótársként segítette barátját – ahogy azt a darab dedikációjában Verne sem habozott elismerni. További színdarabjai közül néhány Michel Carré és Aristide Hignard, „társszerzőségével” került színpadra, ők írták ugyanis a dalbetétek szövegét, illetve zenéjét. Tizenöt színdarabja legtöbbször a színlapján az övéen kívül szerepel legalább még egy név, egy tapasztalt színpadi szerzőé vagy dramaturgé, aki a cselekmény színpadra állításában segítette a szerzőt.

A „társszerzők” sorában különleges helyet foglal el Verne kiadója és barátja, Pierre-Jules Hetzel (1814–1886). Ez a kiváló férfiú nemcsak kiötlője és gyakorlati megvalósítója volt a *Különleges utazások* sorozatnak, hanem mindvégig ötletadója és gondos szerkesztője volt a regényeknek. Tanácsaival nem egyszer készítette Vernét a helyszínek, a szereplők, a cselekmény módosítására – többnyire a nagyobb népszerűség érdekében. Hetzel kvázi-társszerzői szerepét a Verne-kutatás is elismeri, Masataka Ishibashi japán Verne-szakértő 2007-ben, Párizsban megvédett doktori disszertációjában (*Description de la Terre comme projet éditorial: "Voyages*

extraordinaires" de Jules Verne et système de l'éditeur Hetzel) alaposan feltárja a szerző és a kiadó közötti sajátos kölcsönös kapcsolat természetét.

A *Különleges utazások* sorozaton kívül 1885-ben megjelent *A Cynthia hajótöröttje* a címlapján valódi társszerző nevét tünteti fel André Laurie személyében. A társszerzőség valódi, a név azonban nem. Ezt az álnevet Jean François Paschal Grousset (1844–1909) francia politikus, újságíró, fordító és regényíró használta szépirodalmi munkáiban (más műfajokban más álneveken publikált). A regénynek (és szerzőjének) kalandos a története. Grousset több történetének a kéziratát is elküldte Hetzelnek, aki félretette azokat. Időközben Grousset heves politikai csatározásokba keveredett. Egy halálos végű párbaj következtében börtönbüntetésre ítélték. Az 1871-es Párizsi Kommünben vezető szerepet játszott. A Kommün bukása után Új-Kaledóniába száműzték. Onnan megszökött, és San Franciscóban telepedett le. Csak az 1880-as amnesztia után térhetett vissza Párizsba. Ezalatt Hetzel kiadásra érdemesnek találta a kéziratot, és – a szerző bizonytalan távolléte miatt – Vernére bízta a könyv végleges megírását. Miután Grousset (alias Laurie) visszatért Párizsba, a regény végül kettőjük nevének jelent meg. Verne-kutatók szerint a *Bégum ötszázmilliója* és a *Dél csillaga* megírásában is felhasználta Verne a Hetzelnél található Laurie kéziratokat. Grousset életének hátralévő részét főként a politikának szentelte, de – André Laurie néven – folyamatosan jelentek meg önállóan írt tudományos-fantasztikus regényei is.

Jules Verne öccse, Paul (1829–1897), fő tevékenységét illetően tengerész volt. Alighanem bátyja hatására ő is érdeklődött az írás iránt. Főként a hajóúttjairól írt útbeszámolókat, de a fikcióval is megpróbálkozott. A *Mont Blanc megmászása* című novelláját bátyja beleszerkesztette kisebb írásait tartalmazó, 1874-ben megjelent *Doktor Ox eszméje* című kötetébe. Öccsének a *Rotterdamból Koppenhágába a "Saint Michel" gőzhajó fedélzetén* című útbeszámolóját pedig a *Jangada* című regényének függelékeként használta fel.

Még intenzívebb volt a családi együttműködés fiával, Michellel. Michel Jean Pierre Verne (1861–1925) maga is író és szerkesztő volt. Ifjú korában kezelhetetlen viselkedése miatt édesapja egy időre nevelőintézetbe küldte; később viharos nőügyeivel is apja rosszállásával találkozott. Jules Verne idős korára összebékültek, és a fiú nagy segítségére volt apjának az írásban. Mint már szó volt róla, az idős Verne látása rendkívül megromlott, élete végére gyakorlatilag megvakult, és ezért Michel végezte el az időskori kéziratok letisztázását, végleges formába öntését. Ennek során gyakran lényegesebb módosításokat is végrehajtott a szövegeken. A Verne halálának évében kiadott *Világítótorny a világ végén*, valamint a posztumusz megjelent kilenc regény (köztük két magyar vonatkozású: *A dunai hajós* és a *Storitz Vilmos titka*) Michel Verne munkája nyomán nyerte el végső alakját. A Verne-kutatások szerint három Vernének tulajdonított könyv: a *Világítótorny a világ végén*, *Az aranyvulkán* és a *Thompson és Társa* gyakorlatilag teljes egészében Michel Verne munkája. Bár maga Verne kiváló írónak tartotta a fiát, arról megoszlanak a vélemények, hogy apja kézíratainak átdolgozásával javította vagy rontotta-e a szóban forgó műveket.

Mint ismeretes, a *Biblia* és Marx–Engels művei után Verne regényeit fordították le a legtöbb nyelvre. A fordítások közül igen sok nem az eredeti szöveg hiteles tolmácsolására, hanem a megcélzott olvasóközönség (többnyire a „serdületlen” vagy serdüelő ifjúság) igényeinek kielégítésére törekedett. Így rengeteg lerövidített, alaposan átdolgozott kiadás jelent meg, amelyeknek a fordítóit, átdolgozóit akár alkotótársaknak is tekinthetjük – függetlenül attól, hogy tevékenységük hasznára vagy kárára volt-e az eredeti változatnak.

Még aktívabb közreműködői voltak (vannak, lesznek) a nemzetközi Verne irodalomnak azok az alkotók, akik Verne regényei nyomán képregényeket, színdarabokat, filmeket, tv-sorozatokat készítettek. Ezek minősége rendkívül heterogén, de vitathatatlanul hozzájárulnak Jules Verne életművének népszerűsítéséhez.

Verne magyar fordítói

Magyarul elsőként Verne 1864-ban kiadott második regénye jelent meg 1865-ben Beöthy Leó fordításában, *Utazás a Föld központja felé* címmel. Beöthy Leó (1839-1886) „civilben” az Országos Statisztikai Hivatal aligazgatója, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja volt. *A társadalmi fejlődés kezdetei* című, 1882-ben megjelent munkájával elnyerte az MTA Marczibányi-díját. Irodalmi munkássága főként fordításokra szorítkozott. Verne könyvei közül mást azonban nem fordított le.

Az azóta eltelt több mint másfél évszázadban Verne regényeinek közel 250 magyar fordítása született, körülbelül 80 fordító tolmácsolásában. Közülük a legtermékenyebb Zempléni P. Gyula (1856–1902) volt, akinek 24 Verne regény fordítását köszönhetjük. Jogot végzett, de újságíróként, szerkesztőként tevékenykedett egész (nem túlságosan hosszú mért) életében. Szépirodalmi munkásságát fordításain kívül gyermekmeséinek több gyűjteménye képviseli. Felesége, Zempléni P. Gyuláné Elek Irma író volt, aki egy könyvvel maga is hozzájárult a magyar Verne fordítások sorához (*Servadac Hector. Utazás a naprendszerben*).

A lefordított könyvek számában nem vetélkedhet Zemplénnel, de Verne műveinek magyarországi elterjesztésében elvülhetetlen érdemeket szerzett Szász Károly (1829-1905), egy hihetetlenül érdemdús család egyik legkiválóbb tagja. Ő maga, édesapja és legidősebb fia (mind a hárman Szász Károly néven) az MTA tagjai voltak. Író, költő, műfordító, szerkesztő, újságíró és mindemellett lelkész és teológus, a dunamelléki egyházkerület püspöke. Matematikus apjától örökölhette a természettudományok iránti érdeklődést és az azokban való jártasságot. Mindezek az adottságok Verne egyik legavatottabb magyar szószólójává tették.

Heckenast Gusztáv, a legendás nyomdász és könyvkiadó 1854-ben alapította meg a *Vasárnapi Ujság* (eredeti helyesírás!) magazint. Szász Károly az alapítástól kezdve közreműködője volt a lapnak. Heckenast hamar felfigyelt Verne sikereire, és bár az első Verne regényt (a már említett Beöthy fordítást) nem ő adta ki, 1869-ben megbízta Szász Károlyt, hogy a magazin számára kivonatos fordításokat készítsen Verne munkáiból. Ezeket – a francia eredeti mintájára – heti folytatásokban közölte. 1869-ben elsőként az *Utazás a Holdba* jelent meg ebben a formában, majd 1870-ben az *Utazás a Hold körül*. A folytatásos sorozat sikere nyomán a két regényt könyv formájában is kiadta. Bár Heckenast a kiadót 1873-ban eladta az akkor alakult Franklin-Társulatnak³, a *Vasárnapi Ujság* folyamatosan közölte a folytatásos Verne regényeket: 1899-ig összesen huszonnyolcat.

A Franklin-kiadványok fordítói között találjuk Szász Károlyon és Zempléni P. Gyulán kívül Huszár Imrét (1838–1916), Gaal Mózes (1863–1936), Zigány Árpádot (1865–1936) és Vértesi Arnoldot (1834–1911). A századvég, századforduló írói-újságírói világának ezek a ma már kevésbé ismert jeles alakjai a kor irodalmi szófordulataiban bővelkedő, bár a természettudományos ismeretek terén sokszor jól érzékelhető járatlanságot tanúsító szövegeket alkottak. Alighanem ők is nagyban hozzájárultak, hogy a késői olvasók között egy olyan lírai alkat, mint Nemes Nagy Ágnes is így ír Vernéről: „Okulhatunk ügyetlenségén, régimódiságán, elbűvölő XIX. századiságán. Szívünkhöz szoríthatjuk gondolatban az ő cylinderkalapjait, tündöklően édes léghajómodelljeit [...] mindazt, amit úgy nevezhetnénk, hogy a technika biedermeiere”

A XX. század folyamán Verne könyveinek nagy részét újr fordították. Ezt részben jogi és pénzügyi megfontolásokból tették a kiadók (olcsóbb volt újr fordíttatni, mint megvenni a létező fordítás jogait), részben

---

³ A Franklin-társulat szerepéről a magyar gyermek- és ifjúsági könyvek kiadásában kiváló összefoglalót írt Pogány György: A Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda Rt. és ifjúsági kiadványai 1873–1945. *Könyv és Nevelés*, 21(3-4) 84–125 (2019).

a szövegek elavulása, az olvasók új generációja számára elengedhetetlen korszerűsítése tette szükségessé. Az átdolgozásokban, illetve újrafordításokban jelentős részt vállalt Majtényi Zoltán (1933–), aki 1957-től volt a Móra Könyvkiadó felelős szerkesztője. Évtizedeken keresztül a Móra volt a kiadója az összes magyarul megjelent Verne könyvnek. Később ő fordította le Jules Verne kevésbé ismert költői munkáit is. Ezek, a többségükben 20-21 éves korában írt költemények főként szerelmi, vallási és politikai témájúak, és franciául is csak 1989-ben adták ki őket először.

A 80 fordító között feltűnik néhány olyan személy neve, akik ugyan csak egy-egy Verne művet ültettek át magyarra, de más területen végzett irodalmi vagy tudományos munkásságuk révén felhívják magukra a figyelmet. Érdekes lenne megtudni, vajon mi motiválta őket erre a munkára. Feltehetőleg sokszor pénzkereseti lehetőség volt a fordítás; politikai vagy más okból háttérbe szorított írók esetén néha az egyedüli. De lehetnek közöttük más, személyes vonzódások is. Visszaemlékezésekből, levelezésekből talán ki lehetne kutatni.

Néhány példa: Mérei Ferenc (1909-1986) a magyar pszichológia meghatározó egyénisége volt. 1956-os politikai szereplése miatt 1958-ban bebörtönözték. Öt év után szabadult, de szakmai munkáját még hosszú ideig megnehezítették. *Észak dél ellen* fordítása 1967-ben jelent meg. Bajomi Lázár Endre, a francia irodalom egyedülálló ismerője és tolmácsolója egyetlen Verne művet fordított le, az *Antifer mester csodálatos kalandjait* 1962-ben. Gábor Andor (1884–1953), aki később kabaré- és vígjátékszerzőként, valamint a *Ludas Matyi* című vicclap alapító főszerkesztőjeként szerzett nagy hírnevet, 22 éves ifjúként a *Világ ura* fordításával írta be magát a Verne bibliográfiába. Passuth László (1900–1979) író, irodalomtörténész esetében tudjuk, hogy 1948–1956 között csakis fordításokat publikálhatott, azokat is csak álnéven. Ő fordította le a *Tizenöt éves kapitányt* 1949-ben. Sztrókay Kálmán (1886–1956) tanár, a tudományos ismeretterjesztő irodalom nagy klasszikusa, akinek művei kutatók több generációját vezették be a tudomány világába (többek között engem is), 1919-ben fordította magyarra a kevésbé ismert *Arany meteor* című posztumusz Verne regényt. A regénynek újabb fordítása azóta sem készült. (A készülő sorozatban is az eredeti Sztrókay fordítás jelenik meg változtatás nélkül.)

Verne magyar forrásai

Verne jól ismerte a könyvei megírásához szükséges szakirodalmat: a legkorszerűbb földrajzi, néprajzi és technikai könyveket, írásokat; hézagos angol és német nyelvtudása miatt főként azokat, amelyek megjelentek franciául is.

Két magyar szerzőre név szerint is hivatkozik, ami nem mindig jellemző Vernére. Mind a kettő a *Claudius Bombarnac* útikalandjait gazdagítja. Az egyikük Vámbéry Ármin (1832–1913). Bizonyára nagy hatással volt Vernére a magyarul 1865-ben *Közép-Ázsiai utazás*, franciául 1867-ben *Egy áldervis utazásai Közép-Ázsián keresztül Teheránba és Khívába* címmel megjelent könyve, amelynek több megállapítását is megemlíti. Különösen megragadhatta a figyelmét egy ételrecept, amely álljon itt Vámbéry eredeti szövegezésében:

„Ezen ételek közül egyet leírok, s jó falatként ajánlhatok az európai olvasónak. A mantuj, egy neme a téstának, vagdalt hússal, mely zsírral-s fűszerekkel van keverve, megtöltve, és különös módon megfőzve. Tudniillik egy oly vízzel teli katlan tétetik a tűzre, mely fent be van zárva, s csak egy ökölnyi nyílással bír. Erre három négy keményen záródó szita jó, melyeknek legalsaja téstával a katlanhoz ragasztatik. Ha a víz forr, s a sziták eléggé megteltek gőzzel, a mantuj először a legfelső, aztán az alsóbb szitákba tétetik, melyekben mindaddig marad, míg egészen meg nem főtt. Nem különös-e, hogy a kínaiak még a gőzt is felhasználják

ételeikhez? A megfőtt mantujok gyakran még zsírban megsüttetnek, akkor zenbuszi (asszonycsók) nevet nyernek. Kasgari és jarkendi barátainak még sok különös ételök volt, de mindezek leírását arra bízom, aki tatár szakácskönyvet akar készíteni.”

A receptet a tatár szakácskönyvek készítőin kívül egy esetleges Verne-szakácskönyv összeállítóinak is figyelmébe ajánlom.

A másik (némi jóindulattal) magyar forrás Ujfalvyné Bourdon Mária, vagyis Marie de Ujfalvy-Bourdon (1842–1904). Ő persze valójában francia volt, de Ujfalvy Károly Jenő (1842–1904) feleségeként „beházasodott” a magyarságba. Ő maga is nyelvész és etnológus volt, aki férjével tett ázsiai útjairól – természetesen franciául – írt színes beszámolóival Franciaországban nagy népszerűsége tett szert. Az ő megállapításaira – Claudius Bombarnac álarca alatt – is többször hivatkozik (név szerint!) az író; még szó szerint is idézi a tadzsik férfiokról adott leírását:

„A hajuk rendszerint éppen olyan fekete, mint rendkívül sűrű szakálluk. Szép, szabályos metszésű szemeik többnyire barnák. Az orruk igen szép, az ajkaik finomak és a fogaik aprók. A homlokuk magas, széles, és arcuk tojásdad.”

A magyar nyelv változásai

A nyelvészek bizonyára töviről-hegyire feltárták azokat a változásokat, amelyek a magyar nyelvben a XIX.–XX. század fordulójától napjainkig végbementek. Itt most csak azokról a tapasztalataimról tudok beszámolni, amelyekre a közel tízezer oldalnyi szöveg feldolgozása során szert tettem. Elnézést kérek a nyelvtudományban nálam járatosabb olvasóktól a nyilvánvalóan sok szakszerűtlenségért.

A változásokat három fő csoportba sorolnám:

1. A helyesírás változásai;
2. A szóhasználat és a toldalékolás változásai;
3. A mondatszerkezet változásai.

Vegyük őket sorra!

1. A XIX. században, illetve a XX. század legelején kiadott könyveknek az egyik legszembeűnőbb sajátossága a cz kettősbetű használata a c hang jelölésére. Olvasáspszichológus legyen a talpán, aki megmondja, hogy miért, de nekem a családi könyvtárunkban található könyvek jelentős részének élvezetét ez a kis különösség akadályozta meg. (Ugyanakkor a kisérdalatti „utcza” feliratait kimondottan bájosnak találtam.) A cz-s írásmód alól Simonyi Zsigmond 1903-ban kiadott iskolai helyesírási útmutatója adott felmentést, amivel a könyv- és újságkiadók hamarosan éltek is, bár a Magyar Tudományos Akadémia csak 1922-ben szentesítette ezt a változást. Ugyanez volt a sorsa a hosszú kettősbetűk rövidített írásmódjának is: cscs helyett ccs, nyny helyett nny stb. A Verne regények magyar fordításainak eredeti kiadásai többnyire a régi írásmódot követték.

A XIX. századi szövegek másik feltűnő helyesírási sajátossága a vonatkozó névmások mutató névmási részének („a”) különírása: „aki” helyett „a ki”, „amikor” helyett „a mikor” stb. A Verne fordítások idején a még korábbi „az ki”, illetve „a’ ki” változatot már nem használták.

Ezeket a változásokat akár tekinthetjük a helyesírás egyszerűsödése tanújeleinek is. Sok következetességet nem találunk azonban a rövid és hosszú mássalhangzók használatának változásaiban. A „hoszú”, „boszú”, „épen” szavak „hosszú”, „bosszú”, „éppen” alakra hosszabbodtak, a „vajjon” és a „kevésbé” pedig „vajon” és „kevésbé” formára rövidültek. A nyelvtan tudósai bizonyára tudnak rá magyarázatot.

A helyesírás témakörébe sorolhatjuk a központosítás kérdését is. A vesszőnek a mai helyesírási szabályzat által többé-kevésbé következetesen szabályozott használatának nyomát sem találjuk; a vesszők használata a magamfajta járatlan olvasó számára eléggé esetlegesnek tűnik.

2. A nyelvváltozás egyik alapvető eleme a szókinccs változása. Egyes szavak eltűnnek a nyelvből, mások létrejönnek, megint mások megváltoztatják jelentésüket. Különösen veszélyes, ha egy szó a régi és új jelentésében is értelmezhető, csak éppen mást jelent. A Verne szövegekben gyakran előfordul „megkísérteni” szó nem a bűnre csábítással kapcsolatos, hanem „megkísérelni” – vagy köznapibb szóhasználatnál „megpróbálni” – jelentésű. „Felkeresni” a mai nyelvhasználat szerint ismerőseinket vagy legalábbis egy ismert címet szoktunk, a Verne fordítások idejében ezt a szót „megkeresni”, „felkutatni” értelemben használták. A „koronként” helyett ma „időnkéntet” mondunk, a „váltakozva” jelentésű „hol – hol” („hol erre, hol arra”) szópár helyett a „majd – majd” volt akkoriban használatos. A XIX. századi fordítások szinte minden bekezdésére jut egy-két elavult szó vagy fordulat. Kardoskodhatunk amellett, hogy ezek színezik, fűszerezik, veretessé teszik a szöveget, de meghajolhatunk az előtt a vélemény előtt is, hogy ezek riasztóan hathatnak az olvasóra – a jelenlegi átdolgozásokban többnyire ezt az utóbbi utat követtük.

Drasztikus változások történtek az igék ragozásában.

Az igék elbeszélő múlt ideje („kérdé”, „felelé”) teljesen eltűnt a nyelvből. A Verne fordítások párbeszédese részeiben szinte kizárólag ez az igealak fordult elő. Természetesen ezek helyett ma már a „kérdézte”, „felelte” alakokat használjuk. Érdekes megjegyezni, hogy a „válaszolta” helyett általában nem a „válaszoló”, hanem a „viszonzá” szó található.

Egy másik jellemző folyamat az igék ikes ragozásának fokozatos kiszorulása. Mára jószerivel a nyilvánvaló kijelentő mód, jelen idő, egyes szám harmadik személyen kívül („eszik”) csak az egyes szám első személy („eszem”) használatos. Feltételes módban például már kifejezetten félreértést okozhat az „ehetnék”: „ikesül” ez a harmadik személyű alak („ő ehethet”), a mai használat már inkább első személyűnek érzi („én ehethet”), harmadik személyben az „ő ehethetne” a szokásosabb forma. Az átdolgozásokban – fájó szívvel! – lemondunk az ikes ragozás szépségeiről.

A toldalékok (ragok, jelek, képzők) használatában is sok apró változás történt. A „-vést” képző („nézvést”) például kikopott a nyelvből; még érthető, de avított.

Érdekes apróság, hogy a kötőhangként használt középzárt magánhangzók (o, ö) sok esetben zárttá (u, ü) alakultak („szemök”: ma „szemük”, „látniok”: ma „látniuk”).

3. A mondat szerkezet változásait a legnehezebb értelmezni egy magamfajta dilettánsnak. A mondatok általában hosszúak és bonyolultak, a számos közbevetett mellékmondatnál néha alig követhető a szöveg. A szórend gyakran feltűnően eltér a mai használatostól. Nem tudom, hogy ez a kor általános iránya volt-e vagy a fordítók személyes preferenciája, esetleg Verne francia mondatainak mechanikusan hű fordítása vezetett ide. A mondatok széttördelésével, a szórend helyreállításával sokat lehetett javítani a szöveg olvashatóságán.

A zene Verne regényeiben

A zene lényeges szerepet játszott Verne életében és munkásságában. Pályájának kezdetén színházak számára a Carré–Hignard szerzőpáros közreműködésével zenés színdarabokat, operetteket írt. A magánéletben nagy zenerajongó és kellemes társasági zongorista volt.

Könyveiben számos zenei utalás található. Első helyen egy kevésbé ismert, időskori „karácsonyi meséjét” említhetem, amelynek már a címe is zenei: *Disz úrfi és Esz kisasszony (M. Ré-Dièze et Mlle Mi-Bémol)*. Az egész mesét átszövik a zenei utalások és az orgona hangszerének bemutatása. A Svájcban játszódó történetek egyik szereplője, Efferane orgonajavító mester, a bemutatása szerint magyar származású, de ennek a könyvben semmi jelentősége nincsen. Ez az írás nem került be a mostani válogatásba.

Szintén főszerepet játszik a zene az *Úszó sziget* című regényben, amelynek főszereplője egy vonósnegyes. A történet során bőven akad alkalom arra, hogy az író a zenéről, a különböző nemzetek zenei ízléséről kifejtse a véleményét. Remek lehetőséget talál, hogy népszerűsítse saját zenei preferenciáit: nagy szerepet kap például a könyvben honfitársa és részben kortársa, George Onslow (1784–1853) zenéje. Magam is meggyőződhettem róla, hogy ezzel a manapság kissé elfeledett zeneszerzővel milyen méltatlanul bánt az utókor.

Mutatóba álljon itt a kvartett egyik előadásának teljes programja:

Mendelssohn: első kvartett, e-moll op. 12;

Haydn: második kvartett, F-dúr op. 16;

Beethoven: tizedik kvartett, e-moll op. 74;

Mozart: ötödik kvartett, A-dúr op. 10.

És egy másiké:

Beethoven: ötödik kvartett, A-dúr, op. 18;

Mozart: második kvartett, d-moll, op. 10;

Haydn: második kvartett (II. tétel), D-dúr, op. 64;

Onslow: tizenkettedik kvartett, Esz-dúr, op. 10.

A válogatások alighanem jól tükrözik az író zenei ízlését.

A profi zenészeken kívül más szereplők is csillogtatják hangszeres tudásukat. Nemo kapitány a lelki egyensúlyát orgonajátékával tartja karban. Tartelett úr, a *Robinsonok iskolája* tudós táncmestere mestere a „zsebhegedűjének” is. Ugyanebben a regényben Fiona Holloway (az eredetiben Phina Hollaney) a *Vőlegény búcsúja* című divatos dal (alighanem Luigi Gordigiani (1806-1860), az „olasz Schubert” *La Partenza* című szerzeményéről van szó) zongorázása közben engedi kalandos útjára szerelmét, Godfrey-t. A zongorajátékkal kísért párbeszéd leírása valódi zenei-irodalmi bravúr.

Sok másik regényben is lényeges szerepet kapnak zenei motívumok. Verne ismeretében nem túl meglepő, hogy vannak közöttük a fantázia szülöttei is. A Kárpáti várkastély drámai csúcspontján az operaénekesnő, Stella (az eredetiben La Stilla), Amorati *Orlando* című operájának strettája közben rogy holtan össze:

*„Innamorata, mio cuore tremante,
Voglio morire...”*

A zeneszerző fikatív, így természetesen az opera címe (nem tévesztendő össze Händel azonos című operájával) és az ária is az. A zenemű azonban – egy különleges kép- és hangfelvétel formájában – még fontos szerepet játszik a regényben.

A *Város a levegőben* megtévelyült Johansen (az eredetiben Johausen) doktora a félig ember, félig majom „vagdik” uralkodójaként Weber *Bűvös vadász* című opera keringőjének egy sípláda segítségével történő megszólaltatásával bűvöli el alattvalóit. A sípláda ezen kívül csak „valami siralmas német románcot” tudott lejátszani.

A *Claudius Bombarnac* színész házaspárja, Caterna úr és felesége, a hosszú távolkeleti utazás során előszeretettel múlatja az időt francia vígopera- vagy operett részletek előadásával. Ezt a műfajt Verne nyilván kiválóan ismerte fiatalkori színmű- és librettóírói korszakából. Előkerül Jean Robert Planquette (1848–1903) akkor még egészen friss, de máig is népszerű operettjéből, a *Cloches de Corneville*-ből (*Corneville-i harangok*) Henri márki belépője („J'ai fait trois fois le tour du monde”, az énekelt magyar fordításban „Bejártam tízszer a világot”), a tercett François-Adrien Boieldieu (1775–1834) *La dame blanche* (*A fehér asszony* vagy másik fordításban *A fehér nő*) című operájának második felvonásából, vagy a mára feledésbe merült Louis-Aimé Maillart (1817–1871), Párizsban hatalmas sikerrel játszott *Les dragons de Villars* (*Villars dragonyosai*) vígoperájának egy részlete. Érdekesség: ennek a legutóbbi operának a budapesti bemutatóját az Operaházban Gustav Mahler vezényelte 1888-ban.

A Fekete Indiák rokonszenves fiatal bányásza, Jack Ryan, csodálatos énekhangjával tűnik ki társai közül, amellyel esküvőkön, népünnepélyeken éneklő a hagyományos skót balladákat. Ugyanebben a könyvben egy részletes és szakszerű leírás található a skót duda hangolásáról és dallamvilágáról, egy hagyományos dallamírási módszerrel illusztrálva. Egy kis figyelemmel és ügyességgel bármilyen hangszeren utánajátszható.

Az egzotikus hangszerek és zenei előadások bemutatása gyakori témája a regények afrikai és ázsiai útleírásainak, feltehetően az áttanulmányozott útirajzok leírásai, illusztrációi alapján. Kérdéses, hogy Verne valaha is hallotta-e ezeket a zeneműveket, de forrásainak véleménye és saját, igen konzervatív ízlésvilága nyomán finoman szólva is tartózkodóan nyilatkozott ezekről. Az *Úszó sziget*ben a tongai „nagyon primitív zenekar rikácsoló hangú furulyákból állt” – lehet, hogy az előadást hallva, magunk sem lennénk más véleményen.

A klasszikus és a kortárs irodalom

Verne már egészen fiatalon, szülei baráti körének segítségével, bekapcsolódott Párizs irodalmi szalonjainak életébe. Ismeretsége a két Dumas-val, majd életre szóló barátsága az ifjabbal, tanítványi rajongása Victor Hugo iránt – amit ugyan a mester nem viszonzott maradéktalanul –, a párizsi irodalmi társaság ismert és közkedvelt tagjává tették.

Hetzellel való munkakapcsolata és későbbi barátsága újabb elismeréseket szerzett neki, így George Sand, Théophile Gautier és a kritikus Jules Claretie az író lelkes támogatója lett; a legutóbbi írta Vernéről 1883-ban az első életrajzi könyvet.

A hivatalos irodalmi körök megítélése nem volt ilyen egyértelmű. Az Académie française, amelynek Verne életében nemcsak olyan kimagasló írók, mint Victor Hugo, az ifjabb Dumas vagy Musset voltak tagjai, hanem a könnyedebb irodalmi műfajokat képviselő Sardou vagy Scribe is, nem is említve a francia irodalom számos,

azóta lényegében elfeledett alakját, még csak nem is jelölte sohasem tagságra. Az irodalmi fősodorból kieső ifjúsági íróként való „megbélyegzését” egész életében fájalta. Némi vigaszul szolgálhatott számára, hogy kortársai közül Balzac, Stendhal, Flaubert vagy Zola sem részesültek az akadémiai tagság kitüntetésében.

Verne minden alkalmat megragadott, hogy az általa nagyra tartott íróársainak a nevét vagy egy-egy művének sorait, gondolatait beillesse történeteibe. Victor Hugo hivatkozási alap volt, akár a Hold, akár a Duna leírásáról volt szó. Az idősebb Dumas emlékét egy teljes könyvvel idézte meg: a *Sándor Mátyás* nem titkoltan a *Monte Cristo grófja* mintájára született. Barátjának, az ifjabb Dumas-nak írt levelében a könyvet neki és édesapja emlékének ajánlja. Híres válaszlevelében ifjabb Dumas ezt írja: „A kettőtök közötti irodalmi rokonság olyan nyilvánvaló, hogy irodalmi értelemben te inkább a fia vagy, mint én. Régóta kedvellek, és örömmre szolgál, hogy a testvéred lehettek.”

A honfitársai mellett Edgar Allen Poe volt nagy példaképe. Az ő emlékének is egy teljes könyvet szentelt: *A jégszfinx* Poe *Arthur Gordon Pym, a tengerész* című történetének az újragondolása és továbbírása.

Émile Zolához fűződő viszonya meglehetősen ellentmondásos volt. Mindketten Hetzel kiadói körébe tartoztak, ami egy bizonyos közösséget teremtett közöttük. Nyilvános állásfoglalásaiban Zola készséggel elismerte Verne meseírói sikereinek jogosságát, de úgy vélte: „*A Különleges utazások* kötetei jól fogynak, ahogy az ábécéskönyvek és az imakönyvek is jól fogynak. A kortárs irodalomban azonban egyiknek sincs jelentősége.” Viszonyuk még jobban elmérgesedett a Dreyfus-per folyamán, amikor ellentétes oldalra kerültek. Verne Zola iránti érzéseit mindössze egy kis ironikus megjegyzésben nyilvánítja ki a *Clovis Dardentorban*, amikor a címszereplő kifinomult lelkű inasa távozását fontolgatja szabadszájú gazdájától. „Más helyet keres! Lehetőleg a francia Akadémia valamelyik akadémikus tagjánál, aki válogatott kifejezéseket használ, talán éppen nem Zolánál...” Megjegyezzük, hogy Vernéhez hasonlóan Zolát sem fogadta be a francia irodalmi kánon, és ő sem lett a francia akadémia tagja (bár őt kétszer is jelölték).

Verne már az elemi iskolában kitüntette magát görög és latin tudásával, és ezt a tudást később is megőrizte és felhasználta. Szinte mindegyik könyvében találhatunk latin idézeteket és mondásokat – ebben is rokonságot mutat Jókai Mórral.

Néhány szereplőjének a klasszikusokhoz való vonzódását fő jellemzői egyikévé teszi. Az Antillák világa kíséző tanára, Patterson úr, lépten-nyomon latin mondásokkal fűszerezi beszédét, olykor – ahogy az író hozzáteszi – nem egészen odaillőkkel is.

A latin szövegek magyar megfelelőjét igyekeztünk a lehető legjobb változatban megadni. Ebben a feladatban – ha rendelkezésre álltak – Devecseri Gábor műfordításai, illetve Bede Anna Horatius átültetése voltak nagy szolgálatunkra.

Az ókori szerzőkön kívül Verne a közelebbi múlt néhány klasszikusát is előszeretettel citálja: A skót témájú regényekből nem maradhat ki Walter Scott. *A fekete Indiák* mérnökénél „James Starnnál mindig kéznél volt egy idézet Walter Scott műveiből”. *A zöld sugár* gyámatyái testvérpárja, Sam és Sib Melville, „beszélgetésüket előszeretettel cifrázták Abbotsford híres szülöttének, Walter Scottnak különféle képeivel és idézeteivel, valamint Ossian epikus verseivel, amelyeknek valósággal a bolondjai voltak. Ám Kaledónia földjén kitől érhetné őket ezért szemrehányás?” Ossian, a James Macpherson (1736–1796) skót költő által kreált fiktív kelta bárd műveiből ebben a könyvben terjedelmesebb idézetek is előfordulnak. Ezeket a Verne regényben található francia fordítás, illetve az ebből lefordított magyar változat alapján nem mindig volt könnyű azonosítani és hozzájuk autentikus magyar fordítást találni. Végül az eredetihez (pontosabban a Macpherson által az

állítólagos – és sohasem létezett – gael eredetiből készített angol változathoz) visszajutva az *Ossian költeményei magyar versekben Kálmán Károlytól* (Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1911.) kiadás mellett döntöttünk.

Verne, a steampunk

Bevallom, mielőtt behatóbban nem kezdtem foglalkozni Vernével és a róla szóló irodalommal, egyáltalában nem ismertem ezt az 1980-as évek óta létező fogalmat. Sőt, a vallomást folytatva, most is csak bizonytalan körvonalakban látom a jelentését. Talán úgy fogalmaznám, hogy a gőzgép hőskorába (tehát éppen Verne korába) visszavetített futurizmus (vagyis „retrofuturizmus”), egy viktoriánus stílusban elképzelt jövő, ami persze ma már jelen, vagy éppenséggel közelmúlt. Számomra jól jelképezi egy XIX. századi sárgaréz műszerdobozba épített számítógépképernyő.

Szinte minden, a steampunkkal foglalkozó irodalom a nagy elődök között az első helyek egyikén említi Vernét. Természetesen teljes joggal, hiszen a viktoriánus kor szülötte (bár a csatorna túloldalán), a gőzgép megszállott szerelmese és a jövő fékezhetetlen fantáziájú megálmodója. Elég csak a *Gőzház* legkorszerűbb gőzgéppel hajtott lépegető elefántjára gondolni, hogy egyetértsünk a minősítéssel.

Nem ragozom tovább ezt a stiláris fejtegetést, inkább egy talán nem pontosan ideillő, de ehhez mindenképpen szorosan kapcsolódó témával folytatom.

Verne láthatóan hihetetlen élvezetét lelte a technikai berendezések részletes műszaki terveinek megismerésében és megismertetésében. Ebben nem tett különbséget az elképzelt, a ténylegesen működő, vagy éppen a szabadalmazott, de a valóságban talán soha ki nem próbált eszközök között. Az ő történeteiben minden működött, ha akadtak is kisebb fennakadások, ezeket mindig orvosolni lehetett.

Az *Öt hét léghajón* irányítható *Excelsior*ját szinte műszaki rajz pontossággal írja le, jóllehet a leírt konstrukció sohasem létezett. Teljesen hasonló a helyzet a *Hódító Robur* légi járműjével, az *Albatrosszal*. És akkor nem is beszéltünk az Utazás a Holdra és a Hold körül űrbe lőtt lövedékéről, és annak számtalan apró kiegészítő technikai felszereléséről.

A létező „csúcstechnika” eszközei közül Verne kitüntető figyelmet szentelt a Ruhmkorff-lámpának, amely szerepet kap az Utazás a Föld középpontja felé, a Nemo kapitány, a Fekete Indiák és az Utazás a Holdra és a *Hold körül* regényekben is. Ezt az elektromos gázkisüléses világító berendezést valójában nem a névadója, Heinrich Daniel Ruhmkorff (1803–1877) alkotta meg, de az általa feltalált Ruhmkorff-induktort használták fel benne áramforrásként. Két francia kutató, Alphonse Dumas és Camille Benoît kapta meg érte a Francia Tudományos Akadémia díját 1864-ben.

Bár az 1841-ben feltalált Bunsen-féle cink–szén elem már nem volt akkora újdonság, de Verne rendszeresen felhasználja a történeteiben első regényétől, az *Öt hét léghajóntól* kezdve (az első kiadásokban még Buntzen-elem néven). Ez annál is sikeresebb választás, mert ez az áramforrás még vagy egy évszázadig használatban maradt.

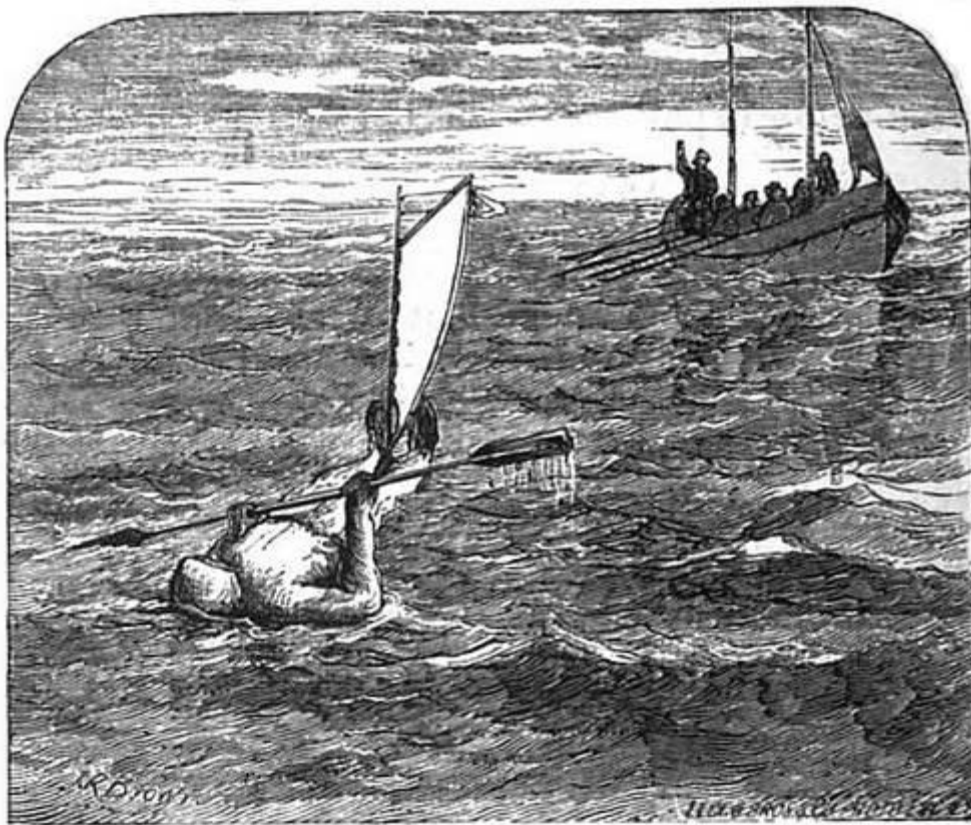
Ugyancsak élénken megragadta Verne fantáziáját „Boyton kapitány elmerülhetetlen úszóöltözéke”. A „rettenthetetlen békaember”, Paul Boyton (1848–1924) 1875-ben kelt át saját konstrukciójú gumiöltözékében a Csatornán. Az 1879-ben megjelent *Egy kínai viszontagságai Kínában* a ruha részletes leírását adja:

„Boyton kapitány úszófelszerelése egyszerű gumiöltözék: nadrág, kabát és csuklya. Mivel gumiból készül, természetesen vízmentes. De ha a víz nem járja is át, a hideg viszont igen, így, aki ebben hosszasan tartózkodik a vízben, könnyen áthűlhet. Ezért született az a megoldás, hogy a két, egymásra fektetett darab közé levegőt lehet fújni. Ennek kettős haszna van: véd az elmerüléstől, és egyben megőrzi a test melegét is, mivel csak a külső gumiréteg érintkezik a vízzel.

Mondanunk sem kell, hogy az egyes ruhadarabok légmentesen simulnak egymáshoz. A nadrág, amit nehéz csizma egészít ki, fémből készült övhöz van erősítve. Ehhez az övhöz kapcsolják a kabátot, amelynek a nyaka fémgűrűben végződik. Végül, erre gombolják rá a csuklyát, amely, szabadon hagyva a szemet, az orrot és a száját, légmentesen simul a fejhez.

A kabáton több gumiszelep teszi lehetővé levegő befújását. Ennek a befújt levegőnek a mennyisége szerint a test nyakig lemerülhet vagy derékig kiemelkedhet a vízből, sőt, a viselője akár hanyatt vagy hasra is feket, tetszése szerint. Tehát, az ember éppen olyan szabadon és biztosan mozoghat a vízben, mint egy hal!

A találmányt egyéb felszerelések is kiegészítik: vízmentes zsák a legszükségesebb apróságok védelmére, egy erős bot, amelyet a csizma sarkán lévő gyűrűbe lehet húzni, és amelyre kis, háromszögletű vitorlát lehet kifeszíteni. De a tartozékok része egy könnyű evező is, amely részint evezésre, részint kormányzásra használható.”

2. ábra Boyton kapitány elmerülhetetlen úszóöltözéke

(Forrás: www.futilitycloset.com/2009/02/14/land-ho)

A ruhának nagy szerepe van a főszereplők menekülésében a kalózok elől. A kaland viktoriánus báját megkoronázza az a jelenet, amelyben a menekülők teát főznek a tenger közepén.

„Fry kivette a zsákból azt a kis készüléket, amely nélkülözhetetlen alkatrésze Boyton kapitányfelszerelésének. Egyszerű, öt-hat hüvelyk hosszú, üres hengert képzeljünk el, amelyhez felül fémből készült edény van erősítve, a belsejében két csappal: egyik alul, a másik fölül. Az egész pedig parafával borítva, hogy a vízen úszhasson.

Fry letette a készüléket a vízre, ahol egyensúlyban maradt, aztán az egyik kezével az alsó, a másikkal a felső csapot nyitotta meg. Erre a henger felső végén, az edény alatt, azonnal sárgás láng csapott fel, amely kellemes meleget terjesztett maga körül.

– Íme, itt a tűzhely! – mondta Fry diadalmasan.

Szun nem akart hinni a szemének!

– Ön vízből rak tüzet? – kiáltotta, és a szája is tátva maradt álmélkodásában.

– Vízből és kalcium-foszfidból – felelte Craig.

Ez a „vízi tűzhely” a kalcium-foszfidnak azon különleges tulajdonságán alapul, hogy vízzel érintkezve foszfor-hidrogént hoz létre. Ez a gáz pedig a levegőn magától meggyullad, és sem a víz, sem a szél nem olthatja el. Mentőöveken is használják, amelyek, ha éjszaka bedobják a vízbe esett embernek, azonnal lángra lobbannak, így jelezve a hajónak, hogy merre menjen a mentőcsónakkal.

Néhány perc múlva a víz már forrt a felső fémedényben. Craig akkor beledobta a teát, és most az egyszer Kin-Fo és Szun is amerikai módon itták ezt a nemes italt. Éppen olyan kitűnőnek találták, mintha csak Sanghajban főzték volna!”

Lehet, hogy egy kicsit eltúloztam ennek a különc szabadalom leírásának a terjedelmét, de Verne steampunk hajlamait aligha lehet ennél jobban illusztrálni.

Verne, a tanár

Bármennyire tiltakozunk is az ellen, hogy Vernét az ifjúsági irodalom kategóriába soroljuk, tagadhatatlan, hogy könyveinek oktató jellege is van, és ennek különösen a maga korában volt rendkívüli jelentősége. A regényekben felhalmozott lexikális anyag leírását ma már néhol túlzottan hosszadalmasnak és száraznak érezzük, és némiképpen feleslegesnek is, hiszen ezeket a tudnivalókat a Wikipédiában vagy az Internet más forrásaiban sokkal alaposabban és korszerűbben, egy kattintással megtalálhatjuk. A korabeli olvasóknak nem álltak rendelkezésükre ilyen lehetőségek. A legtöbben közülük a Larousse vagy az Encyclopedia Britannica köteteihez, részletes térképekhez, útirajzokhoz sem juthattak hozzá, ezért felbecsülhetetlen értékű volt, hogy mindazokat a háttérinformációkat, amelyek a regények megértéséhez szükségesek, ott helyben, a kötetben belül megtalálhatták. Vernében megvolt az igyekezet, hogy mindezeket ne tankönyvi szárazsággal, hanem lehetőleg a történetbe beleágyazva adagolja. Ha ez nem mindig sikerült tökéletesen, az még nem indokolja, hogy egyetértsünk Zolával, aki Verne könyveinek irodalmi értékét az ábécéskönyvekéhez hasonlította. (Megjegyzem, az ábécéskönyvek közül is mindig akadtak olyanok, amelyek irodalmi értéket is képviseltek vagy közvetítettek.)

A földrajzi és történelmi tudásanyag mellett Verne a legnagyobb gonddal és igyekezettel a természettudományos és műszaki ismereteket próbálta beleplántálni az olvasókba. A *Három orosz és három angol kalandjaiban* a földmérésnek, a háromszögelésnek nemcsak az elvi alapjait ismerteti, hanem a szükséges

műszerek, segédeszközök olyan részletes leírását adja, amelynek alapján az érdeklődő olvasó akár maga is megpróbálhat ilyen méréseket végezni. Sokszor nem elégszik meg a kézikönyvekben, tankönyvekben megtalálható tudásanyaggal, hanem a legfrissebb tudományos eredményeket is megpróbálja a történetbe beépíteni. Ezeket azután a saját fantáziájával kiegészítve, kiszínezve máris eljut a „jövőbelátás” vernei csodájához.

Bár „gyakorló feladatokat” a könyvei nem tartalmaznak, néhol részletesen kidolgozott, magyarázatokkal ellátott példákon mutat be egy-egy ismeretet, mint például az *Utazás a Hold körül*ben a szökési sebesség kiszámítását. Ahogyan Nicholl és Barbicane megpróbálja ezt elmagyarázni az értetlen Michel Ardannak, az remek példája annak, hogy hogyan lehet egy nehezen emészthető, képletekkel teli gondolatmenetet szórakoztató formában előadni. Persze, ha valaki nem tudja vagy nem akarja vállalni a szellemi erőfeszítést, nyugodtan átugorhatja a képleteket, a történet attól még érthető marad.

Külön bekezdést érdemelnek a mértékegységek. Verne elképesztően sokfélét használ belőlük, nyilván meg szeretné ismertetni az olvasóival az abban az időben a regényei helyszínén használt összes mértékegységet. A hosszúság mérésére például előfordul a kötetekben a méter és családja; a mérföld különféle változatai (francia, angol, amerikai, tengeri); a lieu (liga), aminek szintén többféle változata van, a toise, a láb, a hüvelyk, az öl, a verszta, a kábel, a fonál és még ki tudja, hányféle egység. Mivel ezek döntő többsége ma már nem használatos, feleslegesnek láttuk terhelni velük a mai olvasóközönséget, bár ezzel a szöveg nyilvánvalóan veszít korhűségéből és zamatából. Lábjegyzetekkel, illetve a metrikus rendszerre való átszámítással próbáltuk eligazítani az olvasókat.

„Szalonképes” marad-e Verne?

Napjaink sajátos „mozgalma” a politikai korrektségnek az a – feltehetően – túlhajtott iránya, amely a történelmi nézeteket, személyeket a mai erkölcsi normák szerint átértékeli, átminősíti. Sok, hosszú ideig példamutatónak, sőt, dicsőségesnek tartott személy jelentőségét, presztizsét megkérdőjelezzük, szobraikat valóságosan vagy képletesen lerombolják („cancel culture”).

Kétségtelen, hogy az emberek, állatok legyilkolása, a bármilyen szempontból megkülönböztetett embercsoportok gyűlölete, megalázása sohasem tartozott a „kultúremlékek” (akárhogyan nevezünk is annak) által dicséretesnek tartott tevékenységek közé. Azonban az emberi lelemény számtalan módját találta annak, hogy adott időben és helyen ezeknek olyan nevet és formát adjon, hogy gyakorlásukat ne egyetemes megvetés kísérje, hanem legalábbis egy szűkebb csoport elismerése és tisztelete.

Évezredek óta aligha volt a földön olyan uralkodó, aki ne ölt vagy öletett volna meg tucatnyi, ezernyi, százezernyi embert, és utána ne vonult volna be diadalmenetben hazája dicsőséges történelmébe. Aligha volt olyan tudós vagy művész, aki ne élt volna ma társadalmilag elfogadhatatlannak minősülő élvezetekkel, magatartásformákkal. Amerika alapító atyái népirtással, a vadnyugat hősei a nők iránti erőszakossággal vagy éppen az állatok iránti kegyetlenséggel vádolhatók.

Biztosra vehetjük, hogy ennek a mozgalomnak a túlkapásai idővel elkopnak, de azt ma még nem tudhatjuk, hogy mely ítéleteket igazolja vissza a jövő társadalmá és melyeket nem. Miért foglalkozunk ezzel a kérdéssel Verne kapcsán? Nem vitathatjuk, hogy Verne regényeiben százával fordulnak elő népekkel, nemzetekkel, vallásokkal, nemekkel kapcsolatos előítéletek a szereplők vagy éppen a mesélő megnyilvánulásaiban. Az

útikalandoknak elengedhetetlen része az állatokkal és nem kis mértékben az emberekkel (főként az alacsonyabb rendűnek tekintett „benszülöttekkel”) szemben tanúsított kegyetlenség. Nehéz lenne letagadni a történeteknek a fehér férfi felsőbbrendűségét hirdető szemléletmódját (feltéve persze, ha az illető éppen nem angol vagy német – tisztelet a kivételnek).

A Verne rajongók kellemes meglepetésére és örömére, kedvencüket mindeddig elkerülték az ilyenfajta támadások. Sőt, a kora más szerzőit ért támadások közepette gyakran őt hozzák fel pozitív példának. Hogyan lehetséges ez? Tekinthejtük-e úgy, hogy Verne el tudta határolni a személyét a műveiben előforduló kárhözatos nézetektől? Maradt-e ennek nyoma az író személyes jegyzeteiben, levelezésében? A Verne-kutatók biztosan többet tudnak erről, de nyilvánosságra nemigen került túl sok információ.

Az biztos, hogy Verne ádáz ellensége volt a rabszolgaság intézményének, a rabszolga-kereskedelemnek (olyannyira, hogy ebben a franciák részvételét sem próbálta mentegetni), mint ahogy az is, hogy magánéletében semmilyen jelét nem adta a faji vagy nemi előítéleteknek, vagy éppen az állatokkal szembeni erőszaknak. Sokak számára sajnálatos álláspontja a Dreyfus-perben nem feltétlenül az antiszemitizmus jele volt, hanem – legalábbis a benne hívők szemében – sokkal inkább a francia hadsereg és a francia jogrend erkölcsösségébe és igazságosságába vetett feltétlen hit.

Mindemellett a regényeknek a mai olvasó számára készülő újraszövegezésében nem kis gondot okozott a ma már semmiképpen nem „szalonképes” szavak, frázisok, gondolatok tompítása.

A fejezet címében feltett kérdésben az a személyes véleményem, hogy igen, Verne még hosszú ideig „szalonképes” marad, csak éppen lehetséges, hogy azoknak a „szalonoknak”, ahol ezt számon tartják, idővel a mérete és jelentősége az egyetemes emberi kultúrában csökkenni fog. Úttörő gondolatainak azonban mindig lesznek követői, akik gondoskodni fognak arról, hogy ami műveiben maradandó, az meg is maradjon.

Záró megjegyzések

Munkánk során szem előtt kellett tartanunk, hogy a regények újraszövegezésével korántsem az volt a feladatunk, hogy a magyar Verne fordításoknak egy új etalonját teremtsük meg. Ezt nyilván el sem vállaltuk volna, hiszen ehhez sem a tudásunk, sem pedig a rendelkezésre álló idő nem volt elegendő. A feladat „mindössze” az volt, hogy egy pontosan megadott, létező magyar fordítás szövegét a mai olvasó számára érthető és élvezhető formába öntsük, és ezzel – szigorú határidők betartásával – a kiadó igényei szerinti, remélhetőleg sikeres termék létrehozásában működünk közre. Ahogyan az elképzelhető, ez néha csak súlyos kompromisszumok árán volt lehetséges. Úgy gondolom, hogy a végeredmény számunkra, ha nem is kielégítő, de legalábbis vállalható lett. Az első tucatnyi kötet után az a benyomásunk, hogy a sorozat a kiadó számára is sikeresnek mondható.

Milyen más lehetőségek állhattak volna, illetve állnak még a jövőben az újabb Verne kiadások előtt?

Az egyik véglet: a regények szabad adaptációja a mai olvasó számára szórakoztató formában, és a más forrásokból (Internet!) könnyen hozzáférhető adathalmazok ballasztjától megszabadítva. Az ilyesmi a „keményvonalas” Verne-rajongókat bizonyára elborzasztja, de esetleg a piaci siker reményével kecsegtethet, feltéve persze, hogy a munkát egy igazi szépírói tehetséggel megáldott, szakavatott fordító végzi.

A másik véglet: egy „kritikai kiadás”, amely az eredeti szöveghez való hűséget tartja mindenképp fontosnak, és minden ténybeli vagy véleménybeli kiegészítést a jegyzetapparátusban végez el. Ezeknek a jegyzeteknek a terjedelme esetenként megközelítheti az eredeti szövegét; ezért nehezen képzelhető el, hogy egy ilyen kiadvány az átlagos olvasó számára jól követhető és élvezhető lenne. Következésképpen piaci sikert egy ilyen művelettől aligha lehetne remélni. Legfeljebb arra lehet gondolni, hogy egy megszállott rajongó erre szánja az életét. Érdekes lenne.

Az általunk létrehozott változat valahol a kettő között van. Ha jószándékúan nézzük, akkor arany középút, ha kevésbé jószándékúan, akkor se hús, se hal. De abban azért reménykedünk, hogy emberi fogyasztásra alkalmas.